

TANULMÁNYOK

*Az álommetafora kibővített koncepciója*¹*Don Kuiken*

Különböző okok miatt az irodalom és az álmok közötti analógia a kortárs álomkutatás egyik legkitartóbban vizsgált témája. Először is az irodalom a kreatív képzelet konstrukciója. Az ismerős formák újszerű reprezentációja az álmodásban szintén kreatívnak tűnik ennek a bizonytalan terminusnak valamilyen értelmében. Másodszer az irodalom narratív bemutatása annak, hogyan vezet egyik gondolat, tett vagy esemény a másikhoz. Az álmok szintén birto-
kolják az értelmesen megformált történetek szerkezetét. Harmadszor az irodalom gazdagon át van szöve figuratív kifejezésekkel, akár a metafora vagy a metonímia. Az álmodás szintén részt vesz azokban a folyamatokban, amelyek ezeket az ismerős trópusokat alakítják. Így lesz tantaluszi kínokat okozó az irodalom és az álom analógiája, amely lehetséges ellentétet is kínál a modern álomkutatást átjáró biológiai és pszichológiai redukcionizmussal szemben.

Csakhogy a posztmodern kommentárok uralta korban van valami alapvetően problematikus a javasolt álom – irodalom analógiával kapcsolatban. Az analógiát elfedték az irodalomelméletek azon felhői, amelyek hevesen vitatják, hogy az irodalmi szövegeknek bármi megkülönböztető sajátja volna. Ahogy Terry Eagleton megfogalmazta:

Bármi lehet irodalom, és bármi, amit megváltoztathatatlanul és kétségen felül álló módon irodalomnak tartanak – például Shakespeare –, megszűnhet irodalomként létezni. Minden olyan hitet fel kell adni, amely szerint az irodalom tanulmányozása egy szilárd, jól meghatározható egység vizsgálata, ahogyan például a rovaratan szolgál az ízeltlábúak tanulmányozására. [...] Az irodalom nem létezik abban az értelemben, hogy garantáltan változatlan értékű munkákból álló, bizonyos inherens tulajdonságokkal rendelkező együttes. (2000, 15-16.)

¹ Eredeti megjelenés: An Enriched Conception of Dream Metaphor. *Sleep and Hypnosis*, 1999, 1(2):112-121. Ezúton is köszönjük a tanulmányt Don Kuikennek, és hozzájárulását a fordításhoz.

Márpedig ha az irodalomnak nincs megkülönböztető identitása, ha nincs olyan, hogy „irodalmiság”, akkor mi lesz az álom és az irodalom analógiájából? Akkor az álmodás, mint az irodalom is, csak egyszerűen a konvenciók és az ideológiák történelmileg meghatározott hálózatának egy újabb működési terepévé válik? Akkor az álomkutatás is, mint az irodalomkutatás, egy olyan történészkedő szemlélet tárgyává lesz, amely folyamatosan és könnyörtelenül dekonstruálja az őt irányító társadalmi és politikai érdekeket?

Bár az álomkutatást nagyban gazdagíthatja a történeti szempont, az álom és az irodalom analógiáját vizsgáló tudósok és kutatók nem aknázták ki teljes mértékben a huszadik században lezajlott, a formalizmustól a strukturalizmuson, a poszt-strukturalizmuson át a dekonstrukcionizmusig tartó váltások következményeit. Volna még érv amellet, hogy ezt megtegyék, bár az irodalom és az álom analógiájának története nem azonos az irodalomelmélet történetével.

A mito-poézistól a neo-formalizmusig

Ennek a századnak a legnagyobb részében az irodalom és az álom közötti analógia koncepcióinak természete főleg mito-poétikus volt. Elsősorban narratológiai jellegű próbálkozásaik során tudósok és kutatók megpróbálták tisztázni, hogy hogyan teremtődtek újra a legősibb történetek az álomban és az irodalomban a kollektív és a személyes emlékezetben. Maradandó nézetük szerint az irodalom és az álom megteremti a filogenetikusan vagy ontogenetikusan ősi cselekményelemek mintázatának vég nélkül megújuló formáit. Legyen az apollóni, dionüszoszi, prométeuszi vagy ödipális, kényszeres vagy hisztérikus, komikus vagy tragikus, forgatókönyvi vagy archetipikus, újra felfedezték a közös cselekményelemek mintázatának változó mértékben megváltoztathatóan feltételezett örökségét az álomban és az irodalomban. Sigmund Freud, Otto Rank, Carl Jung és követők az álom narratíváknak a 19. századi tudományosságon alapuló mito-poétikus jellemzését adták, és mito-poétikus irodalomelméletet fektetett le Robert Graves, Maud Bodkin, Northrop Frye és mások is.

Ezzel szemben az álom és az irodalom analógiájának bemutatása az utóbbi három évtizedben neo-formalista alternatívát kínált. Ahelyett, hogy az ősi cselekményelemek mintázatának átalakulását vizsgálták volna, ezek az elméletek az élmény átalakulására koncentrálnak, amelyek figuratív kifejezésekben válnak manifesztté, különösen a fő irodalmi trópusokon keresztül, mint például a metafora és a metonímia. Legalábbis elméletben az irodalmi trópusok meg tudják változtatni bármilyen cselekményelem megtapasztalását. A formalista irodalomelméletben, amit az orosz formalisták e század második és harmadik évtizedében fejtettek ki, az irodalmi trópusok az irodalmi eljárások szélesebb

skáláján foglaltak helyet, amelyek meghatározták az „irodalmisságot”, és amelyek az irodalmi szövegek megkülönböztető átalakító potenciálját adják. Hasonlóképpen, az álom és az irodalom analógiájának neo-formalista tárgyalása során, például George Lakoff, Bert States és mások felteszik a kérdést, hogy ezek a folyamatok, amelyek által az irodalmi eljárások kifejtik hatásukat, ott vannak-e azokban a tapasztalati módokban, amelyek az álom transzformációs képességét alkotják. Érdemes áttekinteni az eredeti formalista feltevéseket, hogy tisztázzuk a transzformációs képesség mibenlétét.

Az orosz formalisták, mint például Viktor Sklovszkij és Roman Jakobson, valamint a Prágai Kör tagjai, mint Jan Mukarovsky, eredetileg azt feltételezték, hogy az irodalmi szövegek a nyelvhasználat módjában különböznek a nem irodalmiaktól. Az irodalmi szövegekre az „eljárások” szervezett készlete jellemző, eltérnek a mindennapi nyelvhasználattól fonetikai szinten (pl. alliteráció, asszonánsok), grammatikai szinten (pl. ellipszis, ismétlődő kifejezési szerkezetek) és szemantikai szinten (pl. metafora, metonímia). Ezek az irodalmi technikák közösen magukban hordozzák a szöveg referensei defamiliarizálásának képességét, hogy az ismerőst ismeretlenné tegyék, hogy a „sziklát sziklássá tegyék” – ahogy Sklovszkij kifejezte (1965). Például Theodor Roethke költeményében, a *Bánat*-ban (Van Peer, 1986, 78-82.) két szorosan összefüggő metafora kérdőjelezi meg az íróasztalon lévő egyszerű eszközöket fogalmát:

„Ismerem a ceruzák kérlelhetetlen szomorúságát
a formás dobozokban, írómappa- és levélnehezék-bánatot (...)”*

Azzal, hogy szomorúságot, majd bánatot tulajdonít az élettelen tárgyknak, az olvasó a mindennapi irodalmi tárgyak friss jellemzésével szembesül, és a *p* hangok alliterációs ismétlésével a második sorban puha, leereszkedő hangsúlyt ad melankolikus nyugalmuknak.

A neo-formalista törekvések szerint az álmok osztoznak a defamiliarizációs technikáknak ezekben a mintázataiban. Amikor például egy négy éves gyermek azt mondja a REM álomból ébredve, hogy „Aludtam a fürdőkádban” (Foulkes, 1985), az ágy és a fürdőkád álmodott kombinációja nyilvánvalóan összehasonlítható egy olyan metaforikus kijelentéssel, amely feloldja az ismerős kategória határokat: „Ez a fürdőkád egy ágy.” Ráadásul az álmodott kombináció üdítően friss koncepciója a fürdőkádnak, mint olyan helynek, amelyben hátra lehet dőlni, és pihenni. Vagy vegyük azt a példát, hogy egy

* Várady Szabolcs fordítása

fiatalasszony azt álmodja, hogy az első házassági évfordulója előkészületei során nem találja az esküvői ruháját (Hall, 1953, 179.). Az esküvői ruha nyilvánvalóan össze van hasonlítva egy metonimikus kifejezéssel, amelyben egy tárgy, melyre az évfordulós ünnepségekhez van szükség, a szertartás előtt tett ígéretet jelzi a házasság beteljesedésére. Az egészen a résszel való metonimikus behelyettesítése hangsúlyozza a hiányzó beteljesülést a házasság ígéretében: "Nincs meg az esküvői ruhám" annyit tesz, hogy „Nincs meg a házasságom ígért beteljesülése”. Vagy egy másik példában vegyünk egy fiatalembert, akinek ismétlődő rémálmai vannak, amelyben, ahogy ő mondja, „Kutyák üldöznek az erdőn át” (Arenson, 1987). A homofonikus hasonlóság (chased/chaste)* megragadó szexuális konnotációt ad annak, hogy menekülésével őrzi erényét.

Vitatott a neo-formalista álomelemzési érvelés érvényessége. Egyesek azzal érveltek, hogy az álmodás általában birtokolja azt a defamiliarizálási képességet, amelyre a korábbi példáink utaltak, mások, köztük e sorok írója is (Kuiken, 1996), amellet állnak ki, hogy az álmok csak néha birtokolják ezt a transzformációs képességet. A milliárdnyi szöveg közül, amit olvasunk, csak néhány „irodalmi”, és csak ezek bírnak azzal a kivételes képességgel, hogy az életemények ismerős koncepcióit defamiliarizálják; hasonlóképpen a sok álom közül, amelyek megtöltik az éjszakáinkat, csak néhánynak van ehhez hasonló defamiliarizáló és transzformáló hatása. Rendszeresen elhomályosítottuk ezt a lehetőséget az irodalmi trópusok, különösen a metafora elvilágiasításával azáltal, hogy referenciális struktúrája láthatóan jelen van minden álomban. Ezáltal homogenizáltuk az álomélményeket és az őket formáló folyamatokat, ennek megfelelően interpretatív kísérleteinkben elvesztegettük transzformációs erejüket. Hogy megalapozzam ezt a lehetőséget, először a metaforával kapcsolatban teszek néhány megjegyzést, azzal az irodalmi trópusal kapcsolatban, amelyet a legtöbbször vontak be az álom és az irodalom közti analógia tárgyalásába.

A metafora határai

A formalista irodalomelmélet által leírt eljárások skáláján az álom és az irodalom analógiájának tárgyalása ritkán terjed túl a metaforán és a metonímián. Ez a szűkítés részben Jakobson (1956) nagyhatású, a két elsődleges általános nyelvészeti elv melletti érveire vezethető vissza. Szerinte a metafora a hasonlóság kifejezésének az eszköze, mint például a „láng” és a „szenvedély” között,

* Az eredetiben (üldöz/szűzies) fonetikai homonímia (ford. megj.)

és a metonímia a rész–egész viszony kifejezésére szolgál, mint például a „szárny” és a „madár” között. Amint azt Jacques Lacan (1966) felvetette, a metonímia és a metafora közötti dichotómia konvergál Freud álommunkáról szóló beszámolójában a tudattalan „nyelvével”, különösen a sűrítés és az eltolás leírásában. A sűrítés nyelve, mint az ágy–fürdőkád esetében, a metaforikus gondolkodásnál ragadja meg a folyamat gyökerét; a sűrítéshez hasonlóan a metaforát nevezhetjük a hasonlóság-keresés tapasztalati módjának. Az eltolás nyelve, mint a „házassági ígéretek” reprezentációja az „esküvői ruhával”, megragadja a metonimikus gondolkodás gyökerét: mint az eltolásnál, a metonímia a kontextus-keresés tapasztalati módjának nevezhető.

Bár nem mindig lehet a hatást közvetlenül Jakobsonig, Lacanig vagy Freudig visszavezetni, a metaforikus, és kisebb mértékben a metonimikus tapasztalati módok, elsőbbséget kapnak a legtöbb mai leírásban, amikor az irodalom és az álom analógiája van terítéken. Néha az értekezések a tapasztalati módokról váratlanul tűnő fordulatot hoznak: a metafora privilegizált helyzetbe kerül a metonímia rovására. Kugler (1982) például a metaforát a költészetben és az álomban mint a képzelet hangját írja le, miközben a metonímia a propozíciós tudatosság egyenesvonalú szintaktikai nyelve. Kugler olvasatában Jakobson megkülönböztetése a metafora és a metonímia között élesen szemben áll Lacanéval, aki mind a metaforát, mind a metonímiát irodalmi trópusként kezelte mint a tudattalan képletes hangját. Ebből következően Kugler számára, csakúgy mint Hunt (1989) nézete szerint, aki hasonló perspektívában látja a kérdést, a metafora nyelve marad virtuálisan az irodalom és az álom közötti analógia kizárólagos fókusza.

Legtöbbször a metafora nyelvét helyezik előtérbe, miközben a metonímia csak epizód szerepet kap. Lakoff (1993) szerint például az álmodás egy „gondolatforma”, amelyen belül a „konceptuális metafora” fejezi ki mindazt, amit átélnek (87.), és amikor megnevezi a metonímiát, az csak arra szolgál, hogy segítsen feltérképezni a forrástartományt a céltartomány felől a konceptuális metaforánál. Hasonlóan, bár Calvin Hall (1953) mind a metaforát, mind a metonímiát beleérti az álmodó koncepciójában a „jelölt tárgyak” kifejezési módjaiba, a metafora egyértelműen kitüntetett a példái között. Másrészt viszont Hall, a mito-poétikus alapállás többi örökösével egyetemben, gyakran használja a „szimbólum” kifejezést olyan módon, hogy az elhomályosítja tropológiai elemzését.

Általában véve az álom és az irodalom analógiáját tárgyalva Kugler, Hunt, Lakoff és Hall a metaforát úgy tekintik, mint a trópusok királynőjét, mint a képzelet elsődleges nyelvét. Richard Jones (1987), aki valószínűleg a leginkább egyértelműen jár el ebben a koronázásban, összefoglalóan azt mondja, hogy egy álom „megjelenését tekintve” nem más, mint „a befejezetlen metaforáknak egy erőlködés nélkül és öntudatlanul készített sorozata, amelyeket

egy történetvonal köt össze” (88.). Ellenvetésem itt nem merül ki egyszerűen abban, hogy a többi fő trópus (szinechdoché, metonímia, irónia) hiányzik ebből az elemzésből, bár States (1988) kísérletét tartom az álom és az irodalom analógiájának aktuális kutatásában a legátfogóbb számadásnak arra, hogy minden fő trópuszt belefoglaljon elméletébe. Kifogásaim már ott kezdődnek, ahol ezek a szerzők a metaforát, mint olyat, kezdik analizálni.

Az első nagyobb nehézség abból adódik, hogy az álommetaforákat általában jelölőnek írják le, vagyis olyan kifejezési formaként, amelyek magukon kívül valami másra mutatnak. Nagyjából ez azt jelentené, hogy a gyermek fürdőkádját úgy tekintik, mint ami metaforikusan utal az ágyára. A metafora ilyen felfogásának két sajnálatos korlátja van. Először is, elmulasztja megragadni azt a performatív folyamatot, amelynek során egy hordozó és egy téma interakcióba lép, hogy metaforát alkossanak (vö.: Richards, Black, Beardsley). Másodsor azzal, hogy ezt az interakciót képtelen megragadni, a metafora ilyen referenciális elmélete nem tudja megmagyarázni egy álommetafora újszerű, defamiliarizációs erejét. Hogy lássuk, ez hogyan lehetséges, érdemes áttekintünk Freud (1900) leírását a sűrítésről. Amennyiben, ahogy Lacan javasolja, a sűrítés analóg volna a metaforával, segítségünkre lehet felidézni, hogy Freud az igazi sűrítés két fajtáját írta le. Ahogy ki fog derülni, ez a kettő két eltérő modellt kínál arra vonatkozóan, hogy hogyan működnek az álommetaforák.

Először is ahhoz, hogy gyűjtőképet alkossunk, az álomgondolatokban két vagy több hasonló elemet egy olyan álomelem hordoz, amely fizikai formájában azonos egyikükkel. Az egyik elem, A, az álmon belül vonatkozik egy vagy több álmon kívüli dologra, például B-re vagy C-re. Például Freud mintaálmában Irma alakja jelenti Irmát, természetesen, de jelenti Freud egy másik felnőtt páciensét is, az egyik fiatal páciensét, legidősebb lányát és feleségét (209-210.) Másrészt ahhoz, hogy keverék képet formáljunk, két vagy több hasonló elemnek az álomgondolatokban össze kell keveredniük az álomképbe, az álomkép fizikai megjelenése összeilleszti a különböző alakok tulajdonságait, akiknek hasonlósága így megjelenítődik. Ebben az esetben A, B és C részben mind – bár lehet, hogy csak nagyjából – jelen vannak az álomban. Így Freud egy másik álmában egy szőke szakállú férfi alakja jelentheti Freud barátját, nagybátyját, apját, és őt magát – de ezt úgy éri el, hogy ezeknek a szakállas arcoknak a vonásait egymásra vetíti egy kicsit homályos, szürkés, keverék képbe (210.).

Sok szerző számára, szándékoltan vagy nem, a gyűjtőkép úgy tűnik, megteszi, mint az irodalmi metafora álom analógiája. Általában, ha A és B hasonlítanak egymásra, és ha a sűrítés mechanizmus az álomba foglalja A-t, de B-t nem, ezek a szerzők hajlamosak azt állítani, hogy A metaforikusan jelenti B-t. Így amikor Jones (1987) leír egy álmot, amelyben az álmodó lánya azt mond-

ja: – Anyám, egy medve van a hátad mögött. Menekülj! – ez a felkiáltás metaforikusan utal arra az időre, amikor az álmodó lánya ösztökélte anyját, hogy váljon el a férjétől (90.) Vagy amikor Lakoff (1993) leír egy álmot, amelyben az álmodó azt mondja: – Vak vagyok, vak vagyok! –, ez a kijelentés metaforikusan a helyett áll, hogy – Tudatlan vagyok, tudatlan vagyok! (89.). Mindkét példában van egy hiátus, egy különállás a metaforikus hordozó és a témája között. Ennek a különállásnak két szempontja ütközik ki. Először is – a gyűjtőképhez hasonlóan – a metaforikus hordozó, ugyanúgy, mint az álmodó felkiáltása: „Vak vagyok, vak vagyok!”, expliciten „jelen” van az álomban, míg a téma, „Tudatlan vagyok, tudatlan vagyok!”, hiányzik, vagyis csak impliciten – vagy tudattalanul – van jelen. Másodszer, a metaforikus hordozó és a téma közötti viszony egyirányú. A metaforikus hordozó, az álmodó felkiáltása a témáról szól, vagyis a saját maga által belátott tudatlanságról, és ez a viszony nem lehet reciprok.

Ezt a különállást nem csökkenti a metafora teoretikusok által leggyakrabban hangoztatott indikátor, a kifejező erő: az álomkép többszörösen jelölt, plurisznifikáns jellege (vö. 14). Lakoff (1993) például felteszi, hogy „... a különösen erőteljes álmoknak többszörös jelentése van” (89.). Akármilyen legyen ez a kifejezőerő, független attól a különállástól, amire én hivatkozom. A gyűjtőképek modellje szempontjából nem jelent eltérést, hogyha újabb metaforikus témát adunk hozzá olyan módon, hogy A metaforikusan jelenti mind B-t, mind pedig C-t. Ha az álmodó felkiáltása – Vak vagyok, vak vagyok! – metaforikusan azt jelenti, hogy ezt mondja magának: – Impotens vagyok, impotens vagyok! – továbbá azt is, hogy – Tudatlan vagyok, tudatlan vagyok! –, a metaforikus hordozó és a most már többszörös referensek közötti viszony nem változik, megmaradnak „jelenlétüknek” illetve „hiánynak”, és viszonyuk továbbra is megmarad egyirányú „róla szóló”-nak.

Ha az álommetafora modelljei Freud keverék képekről szóló koncepciójával lettek volna analógok, és nem pedig a gyűjtőképekről alkotott koncepciójával, az eredmény egészen más lenne. A metaforikus hordozó és a témája közti különállás megszűnt volna. Mi történik akkor, amikor A és B hasonlítanak egymásra, és együtt alkotnak egy keverék álomképet? Most A jelöli metaforikusan B-t vagy B jelöli metaforikusan A-t? Tekintsük át a következő, Hall (1962) által leírt álom narratívát, mely segíthet tisztázni, mi az eltérő az álommetaforának ebben a modelljében:

Felkeltem az ágyból, és kimentem a fürdőszobába, és megpróbáltam kinyitni a csapot. Csavartam és csavartam, de nem jött víz belőle. Akkor elhatároztam, hogy hívok egy vízvezeték-szerelőt. Nemsokára nyílt az ajtó, és egy kezeslábasba öltözött ember közeledett hozzám. Közelebről szemügyre véve megállapítottam, hogy a szerelő nő. Furcsálltam a helyzetet, hogy nő a szerelő, de ő

zavartalanul odalépett a mosdóhoz, elcsavarta a csapot, és a víz azonnal folygni kezdett. (113.)

Mivel az álom egy éjszakai magömlésben végződött, Hall biztos volt benne, hogy a csap metaforikusan jelentette az álmodó koncepcióját saját péniszéről 1948. február 22.-e éjszakáján (1962, 114.), és hogy az álmodó „tisztán mechanikus elképzelését tükrözte a szexualitásról” (1953, 177.). Hall egyértelműen hívja be azt a modellt, amelyben az álommetafora olyan, mint a gyűjtőkép: a csap, amely „jelen” van az álomban, metaforikusan utal az álmodó péniszére, egy impliciten „jelenlévő” álombéli „hiányra”.

De States (1993) ennek az álomnak egy alternatív interpretációját kínálja egy olyan módszer szerint, amely az álommetaforát leginkább keverék képként kezeli. States nem vonja kétségbe, hogy az álomnak szexuális konnotációja volna. Viszont elképzelése szerint mind egy vízvezeték-szerelő, mind pedig egy szexuális forgatókönyv szerepel az álomban, egy keverék jelenetet alkotva, amely, az ő kifejezésével élve „kettős ügynök”. Amikor úgy olvassa ezt az álmot, mint egy irodalmi szöveget, akkor kiderül, hogy:

A szexuális találkozás kifejezett nüansza, amely az álmodó fejében járt azon az éjszakán... tartalmazta a szexuális kielégülés igényét, sokkal inkább, mint például a csábítás csiklandozását vagy a szexuális aktus örömeit vagy frusztrációját... Az álom ügyesen fogja be a közmű világát a test magánvágyainak körébe, akár egy sóhajtásnyi szex nélkül.” (75.)

Ebben a szövegösszefüggésben a csap és a pénisz keverék képe eredményez egy olyan fürdőszobai tárgyat, amelyet csak egy nő tud „elcsavarni”*. A kép teljes komplexitását az adja States (1933) érzésében, hogy összeütközésbe kerülnek látszólag „össze nem illő” dolgok. Miközben States nyelvezete a konfrontációról aktív versengést tételez fel (147.), Freud nyelve a felülírásról passzív átszivárgást jelez (1900, 219-220.), mindkettőt foglalkoztatja a képek keverék jellege, amely az „inkonguens területek” (Ortony, 1979) jelentései közötti interakcióból adódik.

Ennek folytán Hall nevezetesen „kinyitott” álmodója számára a különállás a metaforikus hordozó és a téma között feloldódott. De a szerelő jelenete és a szexuális jelenet egyaránt „jelenléttel” bírnak, bár mind a kettő meg van változtatva néhány ismerős attribútum hiánya miatt, amilyen például az, hogy a szerelő tipikusan férfi, vagy a férfi nemiszerv jellegzetes formája. A „rőla szóló” jelleg [aboutness] is fel van oldva. Nem nyilvánvaló semmilyen módon,

* Az eredetiben a *turn on* kettős jelentése: elcsavarni, pl. csapot és szexuálisan felizgatni valakit (ford. megj.)

hogyan a szerelő jelenet metaforikusan szexuális jelenetre vonatkozna. Ehelyett mindkét jelenet egyaránt részt vesz az ismerős jelentések álmodott dekompozíciójában, miközben újszerű és kevésbé ismerős variációk kompozíciója zajlik viszonylagosan hasonló témákból. Ebből a szempontból a sűrítés keverék képének modellje megragadja az álommetafora hasonlóságot kereső természetét. Sőt, mi több, megragadja az álommetafora deviáns, defamiliarizáló, transzformációs képességét is.

Két dolog a csapos álommal kapcsolatban további figyelemre érdemes. Először is *States jellemzése az álommetaforáról, mint a sűrítés keverék kép modellje, hűen tükrözi a manifeszt álom teljes komplexitását. Ezzel szemben Hall álommetafora jellemzése, amely analóg a sűrítés gyűjtőkép modelljével, ezt nem teszi.* States olvasata megragadja a feszültséget a szexuális és a szerelő jelenet között olyan módon, ami teljesen elvész, amikor az álmodót úgy interpretáljuk, hogy az az álmodó szexuális szervi koncepciójáról szól. Közelebbről, Hall interpretációja szem elől téveszti azt az értelmet, amely szerint ez az álmodó az álmodó szexuális koncepciójának szocialitásáról is szól. Az álmodó a közmű szolgáltatást mint leplezett szexuális találkozást érzékeli, a vízvezeték-szerelést pedig mint finoman szexualizált tevékenységet. Ebben az értelemben Hall interpretációja pszichológiailag redukcionista: félreolvassa a kétirányú hatásokat, amelyek a keverék képet alkotják, egyirányú referenciális viszonyt lát a gyűjtőképben.

Jelen kritikámban nem foglalkoztat a biológiai redukcionizmus, amely ugyancsak tetten érhető a szexualitás azonosításában, mint a vízvezeték-szerelő metaforájának jelöltjében. Hall interpretációja akkor is redukáló lenne, ha azt gondolná, hogy a vízcsep metaforikusan az ifjúság kútját jelölné. Viszont az foglalkoztat, hogy Hall feláldozza a keverék kép komplex és kifejező újszerűségét azért, hogy egy olyan interpretációs módot használ, amely a gyűjtőkép referenciális nyelvéhez való. Ugyancsak nem különösebben foglalkoztat, hogy ez a fajta interpretáció a terápiás cél felől nézve kivégezheti az álmodó álomélményét. Inkább az érdekel, hogy ez a fajta interpretáció terápiás szempontból lapos, éppen azért, mert félreérti az álmodót, mind azt, ahogyan kialakult, mind pedig a kialakult álmok teljes komplexitását.

Második megjegyzésem az, hogy ez az álmodó bejelent egy váltást a keverék kép metaforájának modelljében, amit sem Hall sem States nem vett figyelembe. Ez a bejelentés abban a kifejezésben van, hogy „közelebbről szemügyre véve”. A kifejezés előtt az álombeszámolóban az álmodó úgy írta le a vízvezeték-szerelőt, hogy „egy ember kezeslábasba öltözve”. Továbbá ezelőtt a kifejezés előtt az álombeszámoló egy jól megformált narratíva különösebb érdekesség nélkül. Valójában éppen olyan világi, mint a „reprezentatív” álmok, amelyeket általában a REM alvásból módszeresen felébresztve kapunk az álmlaboratóriumban (pl.: Foulkes, 1985; Snyder, 1970). „Felkeltem az

ágyból és kimentem a fürdőszobába és megpróbáltam kinyitni a csapot. Csavartam és csavartam, de nem jött víz belőle. Akkor elhatároztam, hogy hívok egy vízvezeték-szerelőt. Nemsokára nyílt az ajtó és egy kezeslábba öltözött ember közeledett hozzám.” Ez egy meglehetősen ismerős, „kimegy a fürdőbe, nem jó a csap, hívja a szerelőt”-típusú jelenet, ahogy Foulkes (1985) is hangúlyozza. És, talán leszámítva a benne érezhető zavart a rossz csap miatt („Csavartam és csavartam”), ez a narratíva eléggé lapos. De a kulcsmondat, hogy „Közelebről szemügyre véve”, amely a vizuális újraorientációra utal az álmon belül, váltást jelöl az álom struktúrájában. „Közelebről szemügyre véve megállapítottam, hogy a szerelő nő. Furcsálltam a helyzetet, hogy nő a szerelő, de ő zavartalanul odalépett a mosdóhoz, elcsavarta a csapot, és a víz azonnal folyt kezdett.”

A váltás után olyan újszerűséggel találkozunk, amelyen lehet csipkelődni: a női szerelő. És a váltás után, az ismerős „kimegy a fürdőbe, nem jó a csap, hívja a szerelőt”-típusú jeleneten belül váratlan szexuális konnotációk jelennek meg a szerelés közben. Saját kutatásunk (Kuiken és Sikora, 1993; Busink és Kuiken, 1996) azt mutatja, hogy a nagyhatású álmok rendszeresen tartalmaznak az imént leírthoz hasonló vizuális újraorientációt. A nagyhatású álmok tehát kivételes alkalmat nyújthatnak, hogy megvizsgáljuk ezeket az átalakulásokat, amelyek a keverék képek defamiliarizációja felé mutatnak.

Defamiliarizáló átalakulások az álomban

Az az álom, amelyik az ébredés után is hatással van gondolatainkra és érzéseinkre függetlenül a szándékolt értelmezési kísérletektől, feltehetően tartalmaz erősen elkülönülő vizuális újraorientációt. Néhány példában ezek az újraorientációk az álomjeleneten belül a tekintet hozzáigazítását jelentik, a levéltettek, ahogy közelebről megnézzük őket, kis bogarakhoz hasonló pókokká válnak, vagy fenyegető kígyók, ahogy jobban megnézzük őket, színes, békés útitársakká válnak, stb. Más esetekben ezek az újraorientációk teljes jelenetváltással járnak: a cselekmény egy lepukkant albertai szállóból átkerül egy franciaországi üdülőhotelbe; egy szűk fürdőszobai jelenet hirtelen átkerül egy szűrt fényű nappaliba, stb. Megint más esetekben ezeket az újraorientációkat addig jelen nem lévő tárgy, háttér vagy szereplő „betolakodása” jelzi, egy liftnek például van még egy ajtaja, az egyik szereplőnek hirtelen kés van a kezében, stb.

Arra van független bizonyíték, hogy ezek az újraorientációk fázisos eseményekkel hozhatók összefüggésbe, mint például a középüli izmok mozgása, a tranziens szemizom potenciálja, valamint azok a szemmozgások, amelyek az REM és a NREM alvásban fordulnak elő (Bliwise és Rechtschaffen, 1978; Olgilvie, Hunt et al, 1982; Rechtschaffen, Watson et al,

1972; Watson, 1972; Watson, Bliwise et al, 1978). Arra is van bizonyíték, hogy az ilyen újraorientációk „osztályon belül átalakulást” (Rittenhouse, Stickgold és Hobson, 1994) hoznak magukkal, vagyis a levéltetvekből pókok válnak, és az egyik fajta szállodából a másik fajta, de a levéltetvekből nem lesznek szállodák. És arra is vonatkozik bizonyíték, hogy ezek az újraorientációk az álomnarratíván belül több élénkséget, érzelmességet és drámai komplexitást hoznak magukkal (Kramer, Roth és Czaya, 1974).

Lehet, hogy az álom folytonosságának ilyen szakadásai metaforikus átalakulások az álom narratívájában; vagyis lehet, hogy pszichobiológiailag mediált váltások a keverék képben inherens defamiliarizált újdonságok felé. Mostanában kezdtük alaposabban vizsgálni ezt a lehetőséget. Az alábbiakban egy részletesen elemzett álmon keresztül mutatom be a megközelítésünket, amelyről States számolt be (1993), és amely világosan mutatja az álom defamiliarizációs átalakulását.

Egy szűk fürdőszobában vagyok K-néval, a tanszékünk titkárnőjével. Úgy tűnik, hogy függönyt készítünk az ablakra úgy, hogy négy egyenlő részre vágott anyagot tűzünk fel a falra egymás mellé egy vízszintes tengely mentén, egyáltalán nem az ablaknál. Nem világos, hogy miért kell ilyen precízen csinálni, vagy hogy munkánk a tanszék melyik célját szolgálja, de ő biztosít engem róla, hogy mindig így csinálják. Lemérem a helyet, és felteszem az utolsó anyagot, és a rúd pompásan illik bele. K-né örömmel veszi, hogy ilyen pontos voltam, és rögtön büszkeséget is érzek, hogy ilyen jól végeztem el ezt a munkát.

A helyszín eltűnik. Most egy alig megvilágított nappaliban vagyok ugyanabban a házban. Valójában az egyetlen fény a fürdőszobából jön, ami most üres. Engem a nappalira emlékeztet Roman Polanski *Iszonyat* című filmjéből, bár ez nem tűnt fel nekem addig, amíg fel nem ébredtem. R-rel beszélgetek, egy kollégámmal, bár semmire nem emlékszem abból, ami elhangzott. Van egy furcsa félhomályos hangulat, és az intimitás kezd magával ragadni, és egy idő után ő némán javasolja, hogy kezdjünk homoszexuális kapcsolatot. Nem mondok semmit. Azonnal bemegy a második fürdőszobába, ami az elsőből nyílik, hogy lezuhanyozzon. Én visszatérek az első fürdőszobába, hogy vizeljek. Hirtelen döbbenettel veszem észre, hogy valójában belementem egy szexuális kapcsolatba R-rel, amire mindjárt sor kerül a nappaliban. A vizeletem sugara a vécészszeperemére, majd a földre fröccsen. Feltörlöm vécépapírral. Az álomnak vége.

Ahogy a vizuális újraorientáció („Közelebről szemügyre véve”) bevezette a defamiliarizáció újdonságát egy női szerelő által a vízcsapos álomban, ebben az esetben a vizuális újraorientáció („A helyszín eltűnik”) bevezeti a defamiliarizáció újdonságát a homoszexuális viszonyba való néma beleegyezéssel.

Az álmodó asszociációit felhasználva lehetséges az álmát alkotó, lazán kapcsolódó tevékenységek összetételét azonosítani. Ahogy States is utal rá kommentárjában (1993, 162-163.), a kezdő epizód K-néval három lazán kapcsolódó

eseménykort foglal magába. Az első egy olyan adminisztratív feladat elvégzésével jár, amelyben ő „általában nagyon gyenge volt”, és amelyre K-né általában „röviden és direkten” reagált. A második egy kedves gesztus volt K-né fiának irányában, amely barátságosabb viszonyt hozott magával számukra, „ahogy az emberek gyakran érzik, amikor összehozza őket valami közös érdeklődés a mindennapi rutinton kívül”. A harmadik az éjszakai vizelettel kapcsolatos, amely, States megfigyelése szerint, valószínűleg behívta a fürdőszobai helyszínt. Az első epizód tehát az álomban az „elvégzi az adminisztratív feladatot a bíráló kockázatával” jelenet, a „kedves gesztust tesz és a munkahelyinél barátságosabb reakciót vált ki” jelenet és a „vécére megy és célba veszi a csészét” jelenet adják a keverék képet. Ez a három jelentésréteg folytatódik a második epizódban, amelyben kölcsönhatásba kerülnek egy újabb lazán összefűzött eseménysorral. States beszámol arról, hogy csendes és rossz lelkiismerettel, vagyis helytelenül intim tettetárássá vált olyan beszélgetések során, amelyben kollégája, R. kritikával illette egy közös kollégájukat. States a második epizód megnövekedett összetett komplexitását olyan módon bontja ki, amely egybevág az ő (és a szerző) analízisével a vízcsapos álomról.

States beszámolója erősen támaszkodik az álommal kapcsolatos személyes asszociációkra. Viszont általában nem rendelkezünk ilyen gazdag és alaposan dokumentált asszociációk sorával, hanem úgy, ahogy az irodalmi szövegek esetében, lehetségesnek kell lennie, hogy kifejtsük az álom defamiliarizáló technikáit és az ebből adódó jelentésbeli átalakulásokat a *szerezőre* támaszkodás nélkül is. A jelen – szerény – kiegészítés States analíziséhez a következőképpen hangzik: Demonstrálni kívánom a defamiliarizáló technikák azonosításának módját az álomban az ismerős életrajzi jelenetek hiányában is, amennyiben ezekre ráakódik a keverék álomkép(zet). Így amellet fogok érvelni, hogy ki tudjuk fejteni az álmok expresszív funkcióját az álmodó asszociációitól függetlenül is, és függetlenül bármilyen forrásanyagtól, ami kívül esik magán az álom narratíván.

Nézzük States álombeszámolójának kezdő állítását: „Egy szűk fürdőszobában vagyok K-néval, a tanszékünk titkárnőjével.” A fenomenológiai irányultságú értelmező azt mondaná, hogy ezt a kifejezést így lehet értelmezni: „Egy szűk fürdőszobában vagyok valakivel a munkából.” vagy: „Egy szűk, magánjellegű helyiségben vagyok K-néval, a tanszék titkárnőjével.” States kifejezi koncepcióját az álomjelenetről a „szűk fürdőszoba”, továbbá „K-né, a tanszék titkárnője” kapcsán, stb. Sőt, States koncepciója a „szűk fürdőszoba” kapcsán olyan jelentésre utal, amelyet egy fenomenológiai irányultságú álomértelmező úgy ragad meg, hogy „szűk, magánjellegű helyiség”; States koncepciója „a tanszék titkárnője” olyan jelentésre utal, amelyet egy értelmező így is kifejezhet: „valaki a munkából”. Ebben a példában (1) mindkét interpretatív parafrázis („szűk, magánjellegű helyiség”; „valaki a

munkából”) eltérő, de kompatibilis aspektusát ragadja meg States jelentésének; (2) mindkét interpretatív parafrázis megragadja States kifejezéseit, de nem utal valamilyen független, vagy „asszociált” állapotra (például, hogy Stateset foglalkoztatja a titkárnői hatékonyság), és (3) egyik interpretatív parafrázis sem kell, hogy reflektáljon arra, amelyet tudatosan gondolt States, amikor arról álmodott, hogy egy szűk fürdőszobában van K-nével, bár mindkettő explicitté tette a jelentést, hogy K-nével volt egy szűk fürdőszobában.

Miközben az előző interpretációs stratégia ismerős a fenomenológia alapos ismerőinek, ennek áttekintése szükséges volt az itt következőket előkészítendő: mivel az interpretáció nézőponthoz kötött, ezért nagy mértékben meghatározott, amennyiben egy parafrázis megragadja a két vagy több kifejezés által hordozott jelentést. Hogy megnézzük, ez miért lehetséges, vizsgáljuk meg States kezdő mondatának kicsit erősebb parafrázisát: „Egy szobában vagyok, ahol a hangulat intim, valakivel a munkából.” Ahhoz, hogy értékeljük ennek a parafrázisnak a plauzibilitását, szemügyre kell vennünk más kifejezéseket, amelyekre a parafrázis megfelelő. Erre a felvetésre válaszolva States ugyanebben az álomban később arról számol be, hogy: „Most egy alig megvilágított nappaliban vagyok ... R-rel ... egy kollégámmal”. A „zárt, magánjellegű fürdőszoba” és az „alig megvilágított nappali” hirtelen jobban értelmezhetővé lesznek, mert mindkettőt jellemzi az intim konnotáció, és analóg helyet foglalnak el két hasonló narratív struktúrában. Egy téma, ami magától értetődőnek tűnt, de nem volt megalapozva, amikor csak az eredeti kifejezés szerepelt, erősebbé válik, amikor ugyanezt a témát újra kifejtik analóg jelentésszerkezetben ugyanazon az álmon belül.

Ebben a megközelítésben lehetővé válik a visszatérő témakomplexumot azonosítani States álmának két epizódjában. Az elsőtől a másodikba vezető átmenetet egy vizuális újraorientáció jelzi, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy azt más nagyhatású álmokban láttuk. Egy téma, amely az első epizódban került elő, a második epizódban újra kifejeződik. Ezt a közös témát a következőképpen lehet parafrázálni:

Egy szobában vagyok [egy szögletes nyílásból lehet látni] egy meghatározott házban. Egy szobában vagyok [amelyben a 'hangulat' intim] egy kollégámmal [akivel nem szoktam intim körülmények között lenni]. Egy konstruktív/kreatív interakcióban veszünk részt [minden nyilvánvaló külső cél nélkül]. A másik ember bátorít/felhív egy indokolatlan/elfogadhatatlan cselekedetre, és úgy tesz, mintha azt valamennyire elkerülhetetlen lenne megtenni... Célzok a ([fűtyküszömmel/szerszámommal] péniszemmel)...

A visszatérő témák azonosítása ilyen módon konceptuálisan rokon azzal az azonosítással, amit Zsolkovszkij (1984) „központi témának” nevez az irodalmi szövegekben. Neoformalista perspektíváján belül megmutatta, hogyan

alakulnak át a központi témák a kontraszt, az augmentáció, a redukció, és más „kifejező eszközök” által, hogy megalkossák az irodalmi szövegek „poétikai világát” (63.). Hasonlóan ahhoz, amikor egy központi téma két vagy több variációját azonosítják egy álmon belül, lehetséges megvizsgálni ezeket a „kifejező eszközöket”, amelyek átalakítják, defamiliarizálják, és elmélyítik az álom „poétikai világát”.

States álmában az átalakulás a megindokolhatatlanul határozott kárpi-tozástól az elfogadhatatlanul elkerülhetetlen homoszexualitásig magában hor-dozza a defamiliarizációs újdonságot több szempontból is. Először is a tan-széken belüli interakció adottnak vehető mintázata („mindig így szoktuk csinálni”) helyet ad a nem konvencionális elkerülhetetlenségnek a homoszexuális kapcsolatba való szótlán beleegyezés során („valójában belementem egy szexu-ális kapcsolatba R-rel”). Másodsor az álmodónak K-nétől kapott szakmai megerősítése helyet ad R „szokatlanul” félhomályos intim környezetének. Harmadsor, az álmodó „céljainak” szabályos és előre látható következményei vannak az első epizódban, de szabálytalan következményei a másodikban. A közös téma változásainak vizsgálata megadhatja az álom kifejezésének poétikáját, a jelentés átalakulásának leírását, amely bizonyos álmokat különösen és személyesen mélyé tesz. Zsolkovszkij (1984) az augmentáció, a kontraszt, az ismétlés, stb. koncepcióit használja fel a kifejező technikák azonosítására, amelyekkel az irodalmi szövegekben foglalkozik. Bár hasznos-nak gondoljuk ezeket a szakkifejezéseket, a mi céljaink számára túl általánosak. Jelenleg azon dolgozunk, hogy kifejlesszük a kifejező technikák szótárát, amelyek különösen illeszkednek az álomban fellelhető transzformá-ciókhoz.

A metaforán túl

Amellett érveltem, hogy az álmokat, legalábbis a nagyhatásúakat, olyan elmoz-dulások jelzik a keverék kép felé, amelyek ellenállnak az interpretációnak mindaddig, amíg az álommetaforát Freudnak a gyűjtőkép koncepciójára alapozzuk. Továbbá úgy érveltem, hogy az interpretációnak való ilyen ellenál-lás azért jelenik meg, mert a gyűjtőkép modellje nem adja vissza azt, ahogyan a nagyhatású álmok formálódnak, és redukzív módon félrekonstruálja jelen-tésük komplexitását. Eközben a metafora koncepcióját, amely analóg a gyűjtőképpzettel, ismételten megkérdőjelezte I. A. Richards, Max Black és mások. Így tehát, miközben a metaforának több interakciós modellje is ren-delkezésünkre áll, zavarba ejtő hogy ezeket a modelleket többnyire nem tekin-tik evidenciának sem az álom és az irodalom analógiájának kortárs tárgyalá-saiban, sem pedig az álom interpretációjának olyan megközelítésében, amely az álommetafora retorikáját hangoztatja. Ha komolyabban figyelembe ven-

nénk a metaforák interakciós elméleteit, jobban ügyelni tudnánk a redukcionista interpretációk kockázataira, és továbbmenve nem a metaforákat dicsérnénk, hanem eltemetnénk egy sokkal teljesebb koncepción belül, amely az irodalom és az álom analógiáján alapul.

Ennek a kiterjesztett analógiának, azt állítom, az egyik része az, hogy mind az irodalom, mind a nagyhatású álmok központi témák variációit foglalják magukba. Nem annyira, mint egy szándékos irodalmi konstrukció, de a téma variációk természetes jellemzői lehetnek mind az álmodásnak, mind pedig az irodalmi képzeteknek. Ezek a variációk az analízisnek nem csak egy szintjén fordulhatnak elő. Amikor egyfajta rovar, a levéltetű egy másik fajta rovarrá válik, bogárszerű pókká, akkor egy „rovar járvány” típusú téma variációjával van dolgunk. Vagy amikor egy bizonyos szerelő, az ismerős férfi a kezeslábasban, egy másik fajtává válik, egy nyugodt nő a kezeslábasban, akkor az az „ügynök a közmű szolgáltatásban” téma variációja. States álmában azt találtuk, hogy témakomplexumok variálódnak, amelyek ilyen jelleggel átívelnek teljes epizódokon.

Nézzünk meg egy másik példát arra, hogy egy álom hogyan variál egy egész témakomplexumot:

Az első, amire emlékszem az, hogy egy barátom... vezet az országúton, és megbeszéltük, hogy találkozunk... Olyan házasságban él, hogy a felesége egy másik városban lakik. Akárhogyan is, végül odaértünk a házához... Sokan voltak nála. Volt egy kis idegesség bennem, mert – Hogy fogom én magam érezni ezek között az emberek között?... de azért tudtam, hogy... bele fogok illeni... mert a [a barátom] olyan fantasztikus házigazda és ember. Az egyik jó dolog az volt, hogy láttam ezt a házaspárt együtt, mert a házasságuk nehéz dolgokon ment keresztül... És az volt, hogy láttam őket, és gondoltam – Örülök, hogy... a dolgok most megint rendben vannak velük.

Azután a házban, ahol felnőttem... az anyámmal és a nevelőapámmal... és ott ez a sziámi macska, amelyik ott volt sokszor a ház körül... annyira szép, a kis fehér mancsával és a szája körül is az a fehér folt. Félttem tőle, hogy megérintsen... de azután eldöntöttem – Nem, mégis közel engedem – és ... amikor azt hittem, hogy csak megérinti az arcomat, megkarmolt, és felhorzsolta a bőrömet, ami nyomot hagyott az arcom bal oldalán, ahol azt hittem, hogy csak gyengéden simogat a mancsával... De így is örültem neki... mert ott volt ez a ... szerető kapcsolat ... tett egy lépést felém közeledve, és én is odaléptem, hogy megengedjem neki.

Amellett, hogy jól példázza a nagyhatású álmokat, amelyekkel viszonylag gyakran találkozunk kutatásaink során, ez az álom olyan variációit tartalmazza egy komplex témának, amely először az elfogadást közelíti meg, majd pedig a kiengesztelődés felett érzett megelégedettséget. A témavariáción való

fokozatos áthaladás, mint States korlátokat áthágó intimitás álmában, hasonló ahhoz a folyamathoz, amelyet Roman Ingarden (1983) felvetése alapján irodalmi esztétikai tapasztalatnak nevezünk. Az álmodó először egy „előzetes érzelmet” fejez ki az első epizódban, és a másodikban megismétli és variálja, mintha, ahogy Ingarden mondaná, „jóllakatná magát a kérdéses minőséggel, hogy konszolidálja annak birtoklását” (114.).

Az álomtéma variációi, amelyekben az átérzett jelentések fokozatosan variálódnának, lehet, hogy döntő fontosságúak a hatásuk megértéséhez a rákövetkező ébredés utáni érzéseink és gondolataink szempontjából. Ebben a példában az álmodó elképedt, mind az álomban, mind pedig utána, hogy milyen mélyen szereti a kiscicát. De azért egy sokkal fontosabb változást is leírt: amikor úgy találta, hogy már szabadon tudja szeretni a macskát, azt találta, hogy tudja szeretni az anyját, akinek karmai (metofarikusan értve) ugyancsak fájdalmas nyomokat hagytak ezen az álmodón. Bár a későbbi reflexiói elmélyítették ennek az érzelmi változásnak a megértését, az álmodó a kiengesztelődés és összebékülés kezdődő érzését az álomban érezte meg először.

Az az észrevétel, hogy ezek a témavariációk jellemzően a nagyhatású álmokkal társulnak és az irodalmi esztétikai élmény mélységével, nem kevérendő össze Wilse Webb (1992) álláspontjával, aki az álmok és a költészet párhuzama mellett érvel, mivel mindkettő „lényegi bensejében” az „érzelmi jelentésük” helyezkedik el, az értékelő funkciójuk (195.) Webb behaviorista álláspontjának nehézségei közül az egyik abból adódik, hogy az „érzelmi jelentés” sem az irodalommal, sem az álmodással nem kitüntetetten összefüggő kategória. Még nyilvánvalóbban térnek el köztük a témavariációk, amelyekben az átérzett jelentések progresszíven variálódnak azért, hogy „konszolidálódjon a birtoklásuk”, mint amilyenek a kiscicás álomban előfordultak. Így azután valószínű, hogy a nagyhatású keverék álmokban a defamilirizációs folyamat intenzívvé teszi és elmélyíti az álmodó élményét az összefüggő átérzett jelentésekről.

De mégis, miért kellene ennek így lennie? Lehet, hogy van egy átfogóbb elv, ami alakítja a nagyhatású álmok téma variációinak irányát – és ez az elv visszairányítja figyelmünket a főbb irodalmi trópusokra. Figyeljék meg, hogy az első metafora feloldja a konceptuális határokat. A levéltetvek és a pókok hagyományosan konceptuálisan eltérő területeket foglalnak el, de a keverék álomképzetek, mint a bogárszerű pókok, kihasználják a hasonlóságokat a tartományon belül, amit ideiglenesen hozott létre a hagyományosan különálló képzetek kombinálása (Arieti, 1976). A döntő kérdés tehát az lesz: Mennyire különböznek a konceptuális tartományok, amelyeket a keverék képzetek létrehozásakor kombináltunk össze? Legtöbbünk számára a „levéltetű” és a „pók” meglehetősen közel álló konceptuális szomszédok, miközben a

vízvezeték-szerelő munkája és a szexuális cselekedetek meglehetősen távol állnak egymástól, és még inkább távoliak az idegenek egy házibuliban és egy kiscica. Akkor lehet, hogy az álomtranszformációk, legalábbis a nagyhatású álmokban, magukkal hozzák a határok elmosását a viszonylagosan távoli és inkongruens konceptuális tartományok között (Kuiken és Smith, 1991). Ahogy States megállapítja (1993), a szélsőséges inkongruencia a metaforát az iróniához társítja, ahhoz az irodalmi trópushoz, amely „egy bizonyos módon feltárja egy dolog potenciálját, hogy az legyen, aminek nem látszik” (150.). Az álom iróniájának hozzájárulása ezek szerint az lehet, hogy „maximális különbséget” mutasson a konceptuális tartományok között, amelyek összekombinálódnak, hogy egy keverék álomképet adjanak a nagyhatású álmokban.

Mindazonáltal körültekintésre van szükségünk, hogy távlatba helyezzük az álom iróniát. Először is, amint utal rá, a szarkazmus függ az olyan metakommunikatív elemektől, mint a hangszín, az irónia is egy olyan öntudatos trópus, amely nem feltétlenül nyeri el klasszikus megjelenési formáját az álmodás viszonylagos egyvonalúsága során. Másodsorú óvatos vagyok States felvetésével, hogy az irónia az éberségen alapul, mintha az álmok azért vinnék el a témájukat a katasztrofikus szélsőségekig, mert amitől félünk, beteljesül az álomgondolatokban. A mi kutatásaink (Kuiken és Sikora, 1993) azt mutatják, hogy ilyen éberség-vezette transzformációk nagyon is jellemzőek lehetnek a rémálmokra és a félelem táplálta álmokra, de eléggé ritkák a nagyhatású álmok többi típusában, amelyekben viszont ugyanilyen radikális defamiliarizációs transzformációk zajlanak le. Harmadsor, ahogyan a metaforák továbbra is megfelelőek maradnak, vagyis az inkongruens konceptuális tartományokban is képesek hasonlóságokat felmutatni, úgy az álom iróniát korlátok közé szorítják a tartományok között lévő hasonlóságok, amelyek alakítják a keverék álomképeket – ahogy például fennállnak hasonlóságok társas összejövetelek, amelyeken idegenek is vannak, és családi összejövetelek között, amelyeken kóbor kiscica is van. Az irónia pszichoanalitikus tárgyalása sokszor mellőzi ezt a szempontot, ehelyett azzal érvelve, hogy egy álom elem úgy is érthető, mint amely asszociatívén az ellenkezőjét is jelentheti, egyszerűen azért, mert az álomgondolatokat úgy értik, mint amelyek nem képesek a tagadásra.

Még egyszerűbben az álom irónia a keverék álomképek bármelyik összetevője integritásának teljes tagadásával kezdődik. Mint a vízcsapos álom megmutatta, mind a vízvezeték-szerelési forgatókönyv, mind a szexuális forgatókönyv módosul néhány ismerős jellegzetesség „hiánya” által, mint például a vízvezeték-szerelő tipikus férfi volta, vagy a férfi nemiszerv jellegzetes fizikai formája. Ilyen módon az álmon belül az álmodási folyamat aláássa azt, amilyenek a vízvezeték-szerelőknek vagy a férfi nemiszerveknek látszódnia kellene. Nem egyszerűen az ellenkezőjükbe fordítja őket, hanem először ad egy

részben ismerős jelleget nekik, majd ellátja őket inkongruens jellegzetességekkel. Olyan, mintha az álom konstruálna egy jelenléte, majd dekonstruálná is azt, egyetlen összekeverő ecsetvonással. Az irónia ebben a formájában már az álommetafora szívében van. Ahogy növekszik az inkongruencia a metafora által érintett tartományok között, a defamiliarizációs transzformációk elég radikálisak lehetnek ahhoz, hogy érvényessé tegyék az irónia nyelvének alkalmazását, a metafora nyelvének alkalmazása helyett, hogy az álomról szóljon. Vagy még valószínűbben, elkezdhetünk az álom és az irodalom közötti analógiát érintő vizsgálatainkban az ironikus metaforára fókuszálni, azzal a különösen erős képességével együtt, hogy az átértett jelentésnek defamiliarizációs transzformációt nyújt (Kuiken és Smith, 1991). Ahogy States is emlékeztet bennünket (1993), Burke-öt idézve, ha bármelyik fő irodalmi trópuszt alaposan megvizsgáljuk, ott fogjuk találni a többi trópuszt is (180.). A lehetőség, hogy ezt megtegyük, a nagyhatású álmok téma variációinak tanulmányozásában különösképpen benne rejlik.

Zipernovszky Kornél fordítása

IRODALOM

- ARENSON, K. (1987). Linguistic devices in metaliteral dreams. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa*, 12:82-86.
- ARIETI, S. (1976). *Creativity: The magic synthesis*. New York: Basic Books.
- BLIWISE, D. – RECHTSCHAFFEN, A. (1978). Phasic EMG in Human sleep: III. Periorbital potentials and NREM mentation. *Sleep Research*, 5:58.
- BUSINK, R. – KUIKEN, D. (1996). Identifying types of impactful dreams: A replication. *Dreaming*, 6:97-119.
- EAGLETON, T. (1996). *Literary Theory: An introduction*. 2. k. Minneapolis: University of Minnesota Press. Magyarul: *A fenomenológiától a pszichoanalízisig*. ford. Szili József. Budapest: Helikon Kiadó, 2000.
- FOULKES, D. (1985). *Dreaming: A cognitive-psychological analysis*. Hillsdale, NJ, Lawrence: Erlbaum.
- FREUD, S. (1900). *The interpretation of dreams*. Standard Edition, translated by James Strachey. Pelican Freud Library, vol. 4, New York: Penguin Books, 1976. Magyarul: *Álomfejtés*. ford. Hollós István. Budapest: Helikon kiadó, 1996.

- HALL, C.S. (1953). A cognitive theory of dream symbols. *Journal of General Psychology*, 48:169-186.
- HALL, C.S. (1954). *Out of a dream came the faucet. A study in the language of symbolism*. Bloomington: University of Indiana Press.
- HUNT, H. (1989). *The multiplicity of dreams: Memory, imagination, and consciousness*. New Haven: Yale University Press.
- INGARDEN, R. (1983). Aesthetic experience and aesthetic object. In: P. J. McCormick (ed.), *Selected papers in Aesthetics* (pp. 107-132). Washington, DC: Catholic University Press.
- JAKOBSON, R. (1956). Two aspects of language and two types of aphasic disturbances. In: R. Jakobson – M. Halle (ed.), *Fundamentals of Language*. The Hague.
- JONES, R.M. (1987). Dream and metaphor. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa*, 12:87-92.
- KRAMER, M. – ROTH, T. – CZAYA, J. (1974). Dream development within a REM period. In: P. Levin – W.P. Koella (eds.), *Sleep, Second European Congress on Sleep research* (pp. 406-408). Rome, Basel: Karger.
- KUGLER, P. (1982). *The alchemy of discourse. An archetypal approach to language*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- KUIKEN, D. – SMITH, L. (1991). Impactful dreams and metaphor generation. *Dreaming*, 1:135-145.
- KUIKEN, D. (1996). Dreams and feeling realization. *Dreaming*, 5:129-157.
- KUIKEN, D. – SIKORA, S. (1993). The impact of dreams on waking thoughts and feelings. In: A. Moffit – M. Kramer – R. Hoffman (eds.), *Functions of dreaming* (pp.419-476). Albany: SUNY Press.
- LACAN, J. (1966). The instance of the letter in the unconscious. *Structuralism: Yale French Studies*, 36-37:112-147.
- LAKOFF, G. (1993). How metaphor structures dreams: The theory of conceptual metaphor applied to dream analysis. *Dreaming*, 3:77-98.
- OLGILVIE, R. – HUNT, H. – SAWICKI, C. – SAMANHALSKYI, J. (1982). Psychological correlates of spontaneous middle ear muscle activity during sleep. *Sleep*, 5:11-27.
- ORTONY, A. (1979). Beyond literal similarity. *Psychological Review*, 86:161-180.
- RECHTSCHAFFEN, A. – WATSON, R. – MOLINARI, R. – BARTA, S. (1972). The relationship of phasic and tonic periorbital EMG activity to NREM mentation. *Sleep Research*, 1:114.
- RITTENHOUSE, C.D. – STICKGOLD, R.J. – HOBSON, A. (1994). Constraint on the transformation of characters, objects, and settings in dream reports. *Consciousness and Cognition*, 3:100-113.

- SHKLOVSKY, V. (1917). Art as technique. In: L.T. Lemon–M.J. Reid (eds.), *Russian Formalist Criticism: Four Essays*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 1965.
- SNYDER, E. (1970). The phenomenology of dreaming. In: L. Madow–L. Snow (eds.), *The psychodynamic implications of the physiological studies of dreams* (pp.124-151). Springfield.
- STATES, B.O. (1988). *The rhetoric of dreams*. Ithaca: Cornell Univesity Press.
- STATES, B.O. (1993). *Dreaming and storytelling*. Ithaca: Cornell University Press.
- TOURANGEAU, R. – STERNBERG, R.J. (1981). Aptness in Metaphor. *Cognitive Psychology*, 13:27-55.
- VAN PEER, W. (1986). *Stylistics and psychology: Investigations of foregrounding*. London: Croom Helm.
- WATSON, R. (1972). Mental correlates of periorbital PIP's during REMsleep. *Sleep Research*, 1:116.
- WATSON, R. – BLIWISE, D. – WAX, D. – RECHTSCHAFFEN, A. (1978). Phasic EMG in Human sleep: II. Periorbital potentials and REM mentation. *Sleep Reserach*, 7:57.
- WEBB, W.B. (1992). A dream is a poem: A metaphorical analysis. *Dreaming*, 3:191-202.
- WHEELWRIGHT, P. E. (1954). *The burning fountain: A study in the langauge of symbolism*. Bloomington: University of Indiana Press.
- ZHOLKOVSKY, A. (1984). *Themes and texts: Toward a poetics of expressiveness*. Ithaca: Cornell University Press.